

In Time 2

(Ne)plodnost v kontextu
spirituálních potřeb člověka

Pedagogická
fakulta

FAKULTNÍ NEMOCNICE[®]
OLOMOUC

MINISTERSTVO ZDRAVOTNICTVÍ
ČESKÉ REPUBLIKY

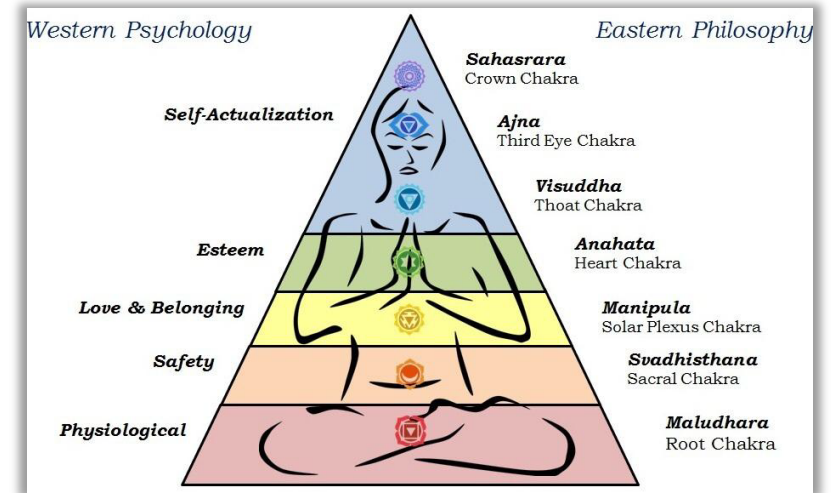
Spiritualita

- **Spiritualita jako subjektivní zážitek posvátna, jako hledání smyslu, jistoty, souvislostí, transcendentnosti, výšin lidských možností.** S náboženstvím (religiozitou) má společné uznávání transcendentna, metaempirické dimenze reality (Stríženec, 2001).
- **Postavení spirituálních potřeb v hierarchii lidských potřeb (podle Maslowa)** – spirituální potřeby na vrcholu této pyramidy. Může se však stát, že se tyto potřeby dostanou zcela do popředí, tzn. že jedinec má velmi silnou touhu uspokojit právě tyto potřeby a kvůli tomu je schopen potlačit uspokojení jiných potřeb.

Spiritualita

Spiritualita jako multidimenzionální konstrukt, který **zahrnuje tyto dimenze** (MacDonald, 2000 – upraveno podle Strížence, 2003):

- **kognitivní orientace na spiritualitu** – angl. „COS“ (kognitivně-percepční projevy, přesvědčení a postoje týkající se podstaty a významu spirituality, dále také vnímání osobní důležitosti spirituality),
- **zkušenostně-fenomenologická dimenze** – angl. „EPD“ (spirituální, náboženské, mystické, vrcholové, transcendentální a transpersonální zkušenosti a zážitky),
- **existenciální pohoda** – angl. „EWB“ (spiritualita vyjádřená prostřednictvím smyslu života, účelu existence, vnímání sebe jako schopného zvládnout těžkosti života a omezení lidské existence),
- **paranormální přesvědčení** – angl. „PAR“ (víra v mimosmyslové vnímání, přenos myšlenek, duchů),
- **religiozita** – angl. „REL“ (včetně židovsko-křesťanské formy, zaměření na zvnitřněnou religiozitu jako protiklad vnější religiozity, zahrnuje i náboženskou praxi). Viz dále.

Spiritualita

- **Spiritualita jako duchovnost**, jako cesta a vztah k hledání životních hodnot pravdy, etiky, smyslu a cíle života, vedoucí k životní moudrosti a humanitě v souladu s určitými vyššími („vesmírnými“) zákonitostmi;
- **Dvojdímenzionální vyjádření spirituality:**
 - v dimenzi vertikální jako vztah s transcendentem, tj. Bohem nebo jinou nejvyšší mocí řídící lidský život,
 - v dimenzi horizontální jako vztah jedince k sobě samému, k jiným osobám a k prostředí, ve kterém žije;
 - nepřetržitý, prolínající se vztah mezi těmito dvěma dimenzemi;
- Existuje mnoho odlišných přístupů ke studiu spirituality, mnoho různých typologií spirituality;
- **Spirituální potřeby** jako prostředek k dosažení tzv. duchovního blaha.

Types of Spirituality

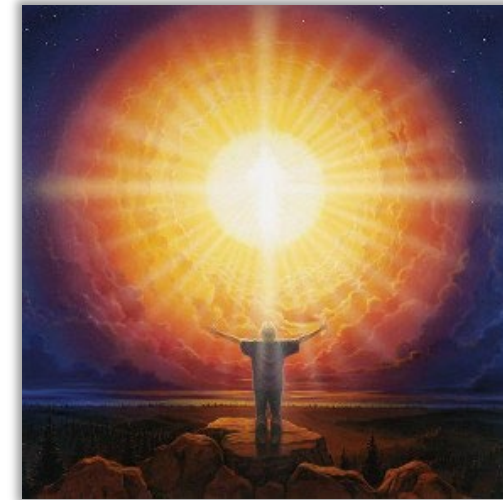

- ▶ Mystical Spirituality
- ▶ Authoritarian Spirituality
- ▶ Intellectual Spirituality
- ▶ Service Spirituality
- ▶ Social Spirituality

Spiritualita

- **Duchovní blaho** jako způsob života nebo životní cesta, která se dívá na život a prožívá ho jako užitečný a příjemný, která vyhledává možnosti svobodného výběru život udržujících a obohacujících nabídek, a hluboko se zakořeňuje do duchovních hodnot a náboženské víry (Kánský, 1991) – viz dále;
- **Duchovní tíseň** jako protipól duchovního blaha – viz dále;
- **Úzký vztah spirituálních potřeb a hledání smyslu života a smrti;**
- **Rozdíl mezi spiritualitou a religiozitou - zbožností.** Nejde o synonyma! Spiritualita má mnohem širší význam a religiozita je „jen“ jednou z mnoha podob, jak svoji spiritualitu vyjadřovat.

Náboženství a jeho vztah k transcendentnu

- **Náboženství je vztah člověka k transcendentnímu** (nadpřirozenému, nadmyslovému), vztah přesahující hranice možné zkušenosti, přesahující možnosti smyslového a rozumového poznání;
- **Náboženství jako vztah člověka k něčemu, co jej přesahuje, na čem je závislý;**
- **Náboženská jako soubor projevů této závislosti na transcendentnu.**

Náboženství jako součást spirituality

- **Víra v Boha / boha však není předpokladem náboženského přesvědčení;**
- Např. buddhismus pojem boha vůbec nezná (uctívá „Čtyři ryzí pravdy“, určující „Cestu k překonání strasti“), a přece je nepochybně náboženstvím;
- **Charakteristickým znakem příslušnosti k nějakému náboženství tedy není víra v boha, ale zbožnost – posvátnost jako taková (sakrálnost = posvátnost X profánnost = světskost);**
- **Uvedou-li se hodnoty lidského života do vztahu k transcendentnu, stanou se posvátnými.** Posvátnou se může stát jakákoliv věc, tedy nejen různé duchovní bytosti, ale také přírodní předměty, popř. slova či jazykové útvary. Základním rozdílem mezi posvátnou a světskou věcí je existence (nebo tedy absence) zákazů, které tyto věci ochraňují a oddělují (Lužný, 2014).

Vztah antropologie a náboženství

- **Téma náboženství jako jedno z klíčových témat antropologie**, v rovině teoretické i výzkumné;
- **Antropologie náboženství jako integrálně antropologické téma, resp. široká tematická oblast zahrnující vícedimenzionální pohled na člověka** (např. jak náboženství zasahuje do fyzické, psychické i sociální sféry života člověka);
- **Historie a současnost antropologických výzkumů:**
 - v minulosti výzkumy v neevropských společnostech – důraz na náboženství,
 - problematické odlišení studia kultury od studia náboženství,
 - v současnosti menší důraz na kulturní rovinu života (jazyk, zvyky, tradice, symboly apod.), větší preference její sociální roviny (exkluze - vyloučení, inkluze - včlenění, chudoba apod.);
- **Reálná ztráta významu náboženství v každodenním životě obyvatel západních společností na straně jedné, určitý návrat ke spiritualitě v těchto společnostech na straně druhé.**

Vztah antropologie náboženství a religionistiky

- **Snaha porozumět kulturně „jinému“**, zjistit, proč jiní lidé mají tak odlišné náboženské představy a rituály, a zda tato odlišnost není jen povrchová a zdánlivá;
- **Odlišná světonázorová náboženská východiska:**
 - např. víra, že náboženství je jen jedno a všechna ostatní náboženství představují bludy,
 - kulturně antropologické vidění různých náboženství – všechna náboženství, všechny víry jsou zde chápány jako sobě si rovné,
 - hledání univerzálního náboženství lidstva.

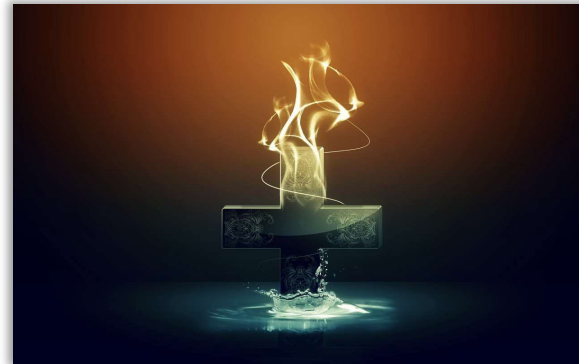
Některé ze základních otázek antropologie náboženství

- Je náboženství produktem společnosti a kultury nebo je to skutečně něco, co člověka a jeho bytí přesahuje?
- Co mají jednotlivá náboženství společné a v čem se liší?
- Je náboženství ohroženo zánikem nebo představuje z tohoto pohledu kulturní univerzálii, tedy fenomén, který prolíná všemi kulturami?

Základní dělení náboženství

- **Náboženství teistická**, jsou-li vázána na bohy (polyteistická) nebo Boha (monoteistická);
- **Náboženství neteistická**, která pojem boha neznají (např. buddhismus a taoismus).

Náboženské rituály

(Lužný, 2014)

- V životě nábožensky smýšlejících lidí hrají zásadní úlohu. Jsou klíčové v procesu udržování daného společenství;
- Rituál mívá charakter **obřadu**. Je chápán jako **posvěcené chování**. Díky rituálům jsou náboženské pojmy vnímány jako pravdivé a náboženská přikázání jako správná. Působením jednotného souboru symbolických forem při rituálech splývají svět prožitků a svět představ, stávají se tak jedním a tímtéž světem (Geertz, 2000).

Náboženské rituály

(Lužný, 2014)

- Z perspektivy věřících lidí (z tzv. emické perspektivy) se rituály nemusejí vyskytovat vůbec, nebo věřící lidé tímto termínem mohou označovat jen některé své aktivity, přičemž jiné aktivity nemusí za rituály vůbec považovat;
- Záleží na tom, jak oni sami rituály chápou - **náboženské rituály mohou mít charakter společného vzývání boha, svatých ... či individuální modlitby;**
- Může se stát, že např. silně ritualizovaná příprava jídla, či osobní hygiena, nebo společné zpívání písní nemusejí aktéři za rituály vůbec považovat. Nebo naopak, za rituály považují všechny prováděné aktivity.

Náboženské rituály

(Lužný, 2014)

- Rozlišujeme rituály veřejné a soukromé;
- **Soukromé rituály** - vykonávají jedinci bez přítomnosti jiných osob či v prostředí rodiny, např. individuální modlitba či meditace. Může jít i o rituály, které se sice odehrávají v rodinném prostředí, ale je k nim přizván nějaký náboženský profesionál či rituální expert – kněz, šaman, čarodějnice apod. Může jít o vyhnání zlého ducha, zaříkání, léčení, posvěcení určité věci či prostředí apod.;
- **Veřejné rituály** - pasivně či aktivně se jich účastní větší množství lidí. Konají se většinou na specifickém veřejném místě, na kterém se shromáždí příslušníci daného společenství (popř. další návštěvníci). Často jde o složitější obřad, který provádí nebo řídí osoba, jež má ve společenství významnější postavení. Jde např. o bohoslužby, poutě a procesí, oběti, oslavy, ale také různé iniciační obřady.

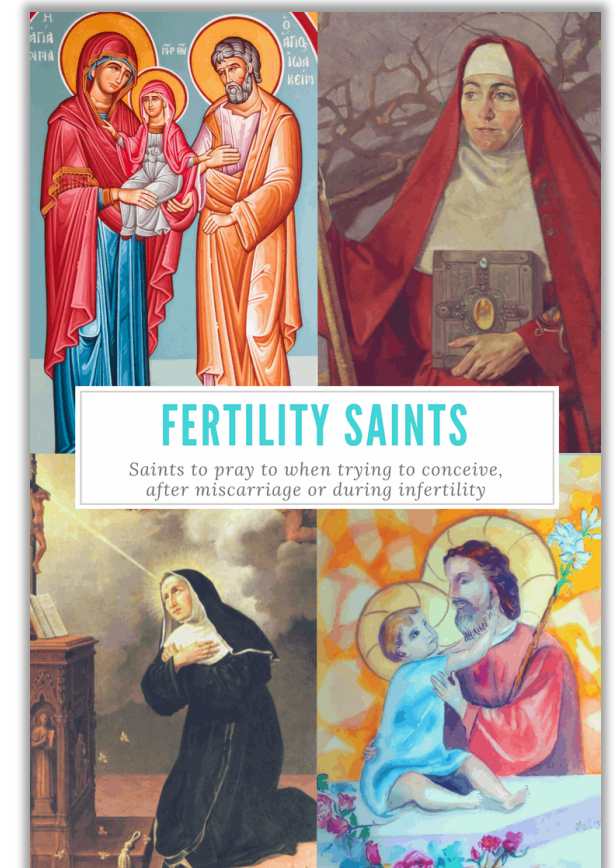
(Ne)plodnost v rovině psychologické a spirituální

- **Odkládání početí dítěte na pozdější dobu, v současné době také fenomén plánované bezdětnosti** (např. z důvodu niterné potřeby snižovat ekologickou stopu ...), **strach z nechtěného těhotenství, obavy z nezvládnutí role matky, role otce** (např. z ekonomických důvodů apod.).
- **Plánovaná bezdětnost** (z nejrůznějších důvodů) × **neplodnost a současně silná touha po dítěti** (může se týkat i mladých lidí, pravděpodobnější u lidí starších, zejména žen – pokles plodnosti po 35. roce věku, významný pokles po 40. roce, dramatický pak po 45. roce) – **negativní prožitky s tím spojené, které mohou být jak z kvantitativního, tak kvalitativního hlediska různé** (může jít i o těžkou frustraci, deprese apod., ale také o poměrně dobré zvládnání stresových situací, spojených s dlouhodobou neplodností).

(Ne)plodnost v rovině psychologické a spirituální

- Aby člověk zvládal běžné i mimořádné životní situace, potřebuje mít pozitivní přístup k životu, mít dostatečnou životní oporu, být v dobré duševní a duchovní kondici. Tedy také **spiritualita hraje významnou roli v prevenci syndromu vyhoření;**
- **Odlišný přístup k bezdětnosti / neplodnosti, stejně tak rodičovství vlivem spirituálního nastavení jedince, zásadní vliv náboženství, ale i alternativní / náhradní spirituality v tomto smyslu (únik do vlastního světa, v němž může být důležité cokoli – modlitby, vzývání svatých, meditace, předpovědi, věštby, zařikávání, kouzla apod.).**

Duchovní zdraví / duchovní blaho

- **Duchovní zdraví / duchovní blaho** – pocit jedince, že je „celkově zdravý, užitečný a spokojený“; může být chápáno jako způsob života nebo také jako životní cesta, prostřednictvím které nazíráme na život a prožíváme jej jako užitečný a příjemný;
- **Religiózní složka duchovního blaha** (*Spiritual Well-Being Scale*, by Craig W. Ellison and Raymond F. Paloutzian, 1982):
 - *Věřím, že mě má Bůh rád a stará se o mě;*
 - *Mám osobní a smysluplný vztah s Bohem;*
 - *Věřím, že se Bůh zajímá o můj problém;*
 - *Můj vztah k Bohu mi pomáhá necítit se osaměle;*
 - *Největší zadostiučinění mám, když jsem v blízkém spojení s Bohem;*
 - *Můj vztah k Bohu přispívá k mému pocitu duchovního blaha.*

Duchovní zdraví / duchovní blaho

- **Smysl a účel života coby nedílná součást duchovního blaha** (*Spiritual Well-Being Scale*, by Raymond F. Paloutzian and Craig W. Ellison, 1982):
 - *Jsem přesvědčený, že život je pozitivní zkušeností;*
 - *Život mi dává pocit smyslu a zadostiučinění;*
 - *V otázce směřování mého života mám dobrý pocit;*
 - *Mám dobrý pocit z vlastní budoucnosti;*
 - *Věřím, že život má opravdový smysl.*

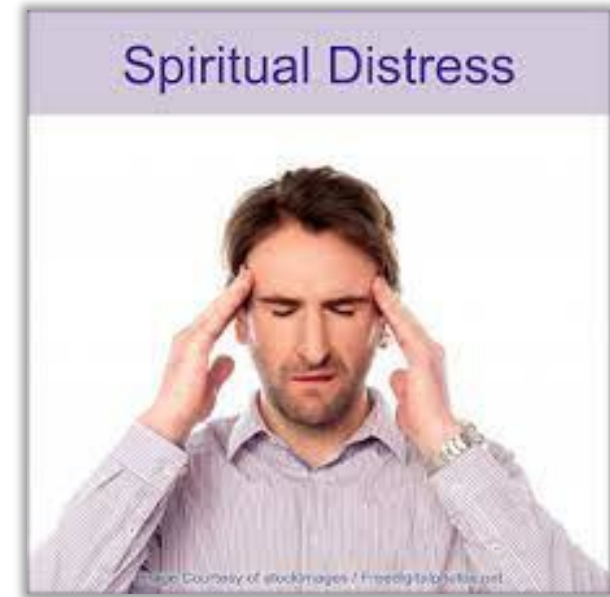
Duchovní tíseň

- **Duchovní tíseň** bývá definována jako „narušení životního principu, který proniká celou lidskou bytostí a zásadním způsobem zasahuje i do biologické a psychologické podstaty jedince“ (Kim, McFarland a McLane, 1989);
- **Může být odhalena na základě:**
 - některého z těchto **projevů či postojů**: osamělost, deprivace, velká úzkost, agitovanost, apatie apod.;
 - **změn v chování**, které má mnohem větší duchovní rozměr, než tomu bylo dosud (modlitby, četba náboženské literatury atd.), může jít ale také o poruchy spánku, užívání návykových látek apod.);
 - **verbalizace**, z níž vyplývá, že jedinec mnohem více inklinuje k Bohu, k duchovním záležitostem, že svoje vnitřní konflikty řeší spirituálním způsobem (např. rozhovory s duchovním);
 - **změn v mezilidských vztazích** (např. konflikty s partnerem, vyhýbání se přátelům apod.);
 - **změn v prostředí**, např. jestliže se jedinec obklopuje předměty, které mají duchovní rozměr, mohou pro něj být přímo posvátné apod.).

Duchovní tíseň

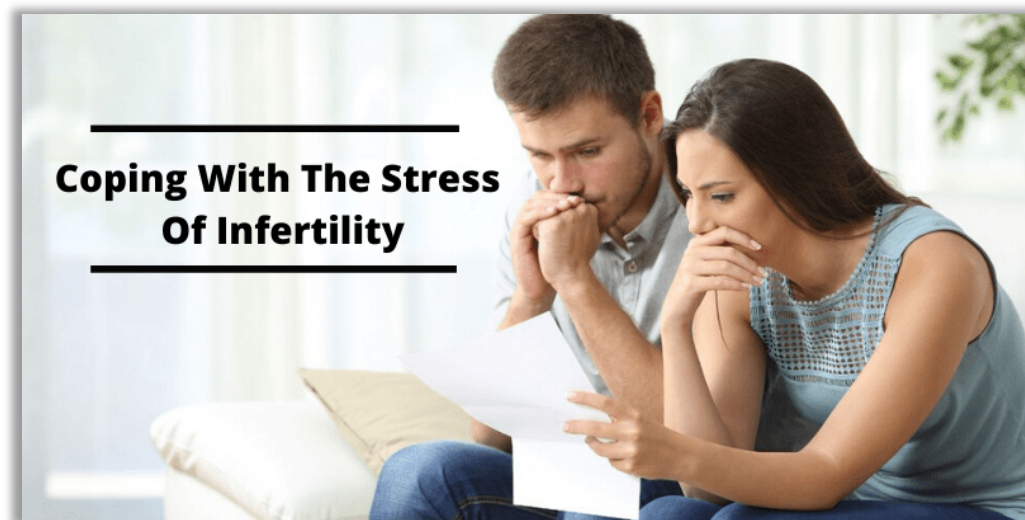
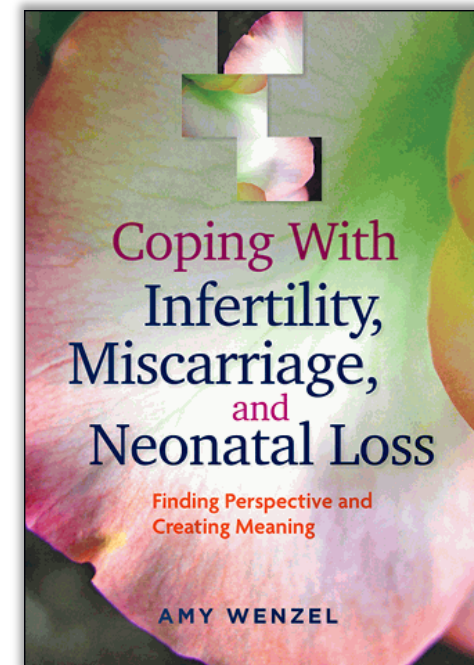
- **Duchovní tíseň lze definovat také jako:**
 - **Duchovní bolest** – prožívanou jako velké utrpení;
 - **Duchovní odcizení** – vyčlenění se z náboženské komunity;
 - **Duchovní úzkost** – pochybnosti v názorech či hodnotovém systému;
 - **Duchovní vinu** – prohřešek proti věrnosti náboženským pravidlům;
 - **Duchovní hněv** – problémy s akceptováním nemoci nebo utrpení;
 - **Duchovní ztrátu** – problémy s nalézáním pohody v náboženství;
 - **Duchovní zoufalství** – pocit nezájmu o vlastní osobu (O'Brien, 1982).

In Time 2

(Ne)plodnost v rovině psychologické a spirituální

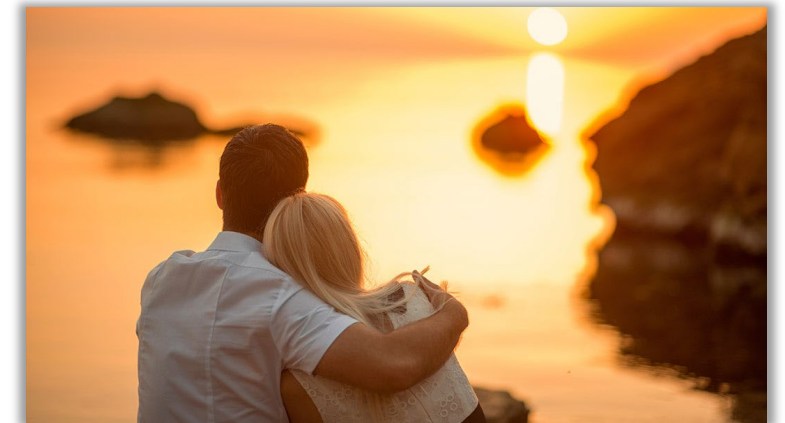
- U některých párů může být **neplodnost příčinou duchovní krize / duchovní tísně**;
- Ti, kdo prožívají stav nedobrovolné bezdětnosti, často zažívají **protichůdné pocity a potřeby**;
- V této souvislosti jsou často zpochybňovány základní aspekty spirituality, jako jsou smysl a účel života;
- Ve výsledku tedy velmi záleží na tom, **jaká je psychická odolnost daného jedince vůči stresu, jaké adaptační strategie daný jedinec používá** – mluvíme o tzv. copingových strategiích.

In Time 2

Asistovaná reprodukce v rovině psychologické a spirituální

- **Proces asistované reprodukce** trvá u každého páru různě dlouhou dobu a pro oba je obvykle **psychicky velice náročný**;
- Běžné jsou **pocity podrážděnosti, zlosti, deprese, frustrace, viny a smutku** - z obavy, že se pár nikdy nedočká tolik chtěného potomka (Doherty a Clark, 2002);
- Náročnost psychická je přímo úměrná **náročnosti časové a také finanční**;
- V celém procesu je **velmi důležité spirituální nastavení, duchovně orientované způsoby a praktiky zvládání těchto životních těžkostí**.

Asistovaná reprodukce a náboženství

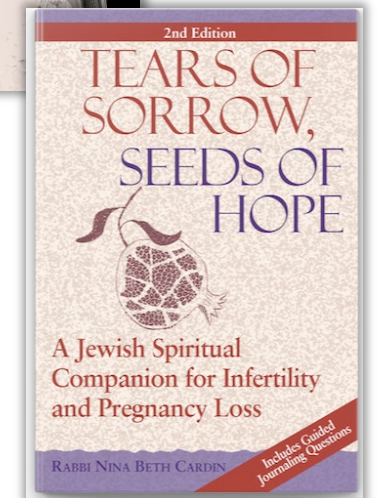
- Je dobré si uvědomit, že právě **náboženství zasahuje do procesu asistované reprodukce zásadním způsobem;**
- Může být a priori proti tomuto způsobu, jak přijít k dítěti, nebo je zde celá řada překážek, které ve výsledku (pokud tyto restriktce bude pár respektovat) mohou skutečně vést k odmítnutí a nakonec i trvalé bezdětnosti páru;
- **Mnoho párů však hledá svoji cestu, jak využít možností asistované reprodukce a současně být v souladu se svým náboženstvím;**
- Na následujících slidech se můžeme seznámit se základními postuláty, které se váží k vybraným náboženstvím a jejich doporučením (zákazům či příkazům), pokud jde o asistovanou reprodukci.

Asistovaná reprodukce a judaismus

(Cichá in Hřivnová, a kol., 2020)

- V souladu s Tórou jsou židé povinni „plodit a množit se“. Neplodnost je zbožnými židy vnímána jako skutečné neštěstí, naopak **vše, co může vést k vyléčení neplodného páru je v židovství podporováno**. Využití metody IVF je tedy nejen přípustné, ale dokonce povinné, pokud vychází z lékařské diagnostiky neplodnosti a v této souvislosti lékařské indikace;
- Z pohledu tradičního judaismu je **problematický odběr ejakulátu** – není zde totiž dovolena mužská masturbace;
- **Velmi závažný problém v tradičním židovství představuje darování pohlavních buněk** - většina rabínů s tímto vyjadřuje nesouhlas, souhlasí výhradně s využitím gamet daného manželského páru. Avšak i v tomto případě lze ve výkladech některých rabínů nalézt opačná stanoviska, tedy, že to možné je, případně, že to možné je při splnění určitých podmínek.

Asistovaná reprodukce a křesťanství

(Cichá in Hřivnová, a kol., 2020)

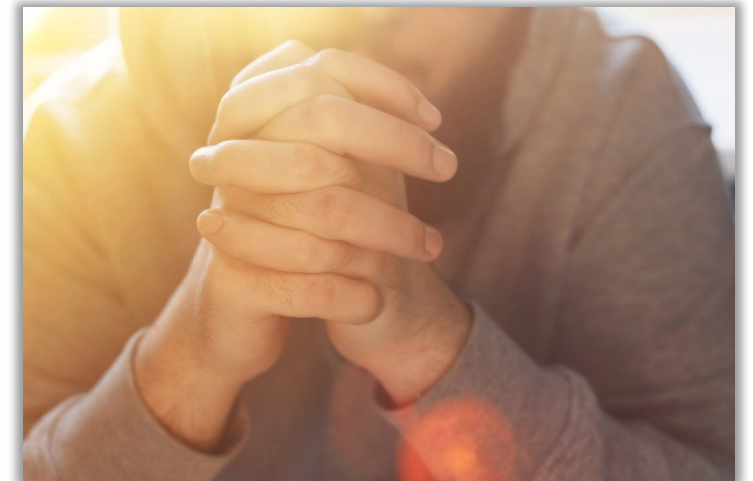
- **Křesťanství: Římskokatolická církev** - již odedávna striktně odmítá metody asistované reprodukce, protože porušují přirozenost početí. Římskokatolická církev akceptuje pouze ty metody asistované reprodukce, které pouze podporují oplození a k oplození poté dochází přirozenou cestou. To znamená, že pohlavní buňky ženy a muže se musí potkat v přirozeném prostředí ženského pohlavního systému. Metoda asistované reprodukce, která je touto církví uznávána je metoda intrauterinní inseminace (kdy se speciální cévkou zavede sperma přímo do dělohy). Římskokatolická církev také striktně zakazuje masturbaci, darování pohlavních buněk a také náhradní mateřství.
- **Křesťanství: Pravoslavná církev** - je zastáncem toho, že párům, které mají problém s početím je potřeba pomáhat, zároveň je ale odpůrcem všech metod asistované reprodukce, zakázáno je také darování pohlavních buněk a náhradní mateřství.

Asistovaná reprodukce a křesťanství

(Cichá in Hřivnová, a kol., 2020)

- **Křesťanství: Protestantská církev** – obecně lze tvrdit, že se k metodám asistované reprodukce staví otevřeně, pokud jsou používány pohlavní buňky ženy a muže, kteří jsou v manželském svazku, a pokud metody žádným způsobem nepoškozují embryo. Darování pohlavních buněk je však stejně jako u římskokatolické církve zakázáno. Současně ale platí, že ve výkladech protestantských duchovních lze nalézt značné rozdíly.
- **Křesťanství: Anglikánská církev** - je vcelku liberální vůči metodám asistované reprodukce, dovoluje poskytnutí semene pomocí masturbace od muže z léčeného manželského páru, zakazuje však darování pohlavních buněk od anonymních dárců, zakazuje také náhradní mateřství.
- **Křesťanství: Českobratrská církev evangelická** - považuje neplodnost páru za závažnou chorobu, nechává však volbu možnosti léčby na páru samotném. Tato církev nepřijala k metodám asistované reprodukce žádný pevně stanovený postoj, stejně jako k některým dalším onemocněním. Církev československá husitská chápe pokrok v medicínských oborech jako dar od Boha, vývoj v medicíně je považován za nástroj k nápravě něčeho. Tato církev tedy akceptuje narušení přirozeného procesu početí, nesmí ho však být zneužíváno.

Asistovaná reprodukce a islám

(Cichá in Hřivnová, a kol., 2020)

- **Islám:** Metody asistované reprodukce jsou podle islámu přípustné v případě, že jsou darované pohlavní buňky od ženy a muže, kteří jsou spolu v manželském svazku. Metody asistované reprodukce tedy není možné aplikovat v případě smrti jednoho z partnerů nebo v případě rozvodu. Sunnitští muslimové, kteří tvoří okolo 85 % muslimské populace, jsou zastánci názoru, že by do plození dětí v manželství neměla vstupovat žádná třetí osoba nebo nějaká metoda. Darování pohlavních buněk je tedy zakázáno, i když jsou oba dárci manželé, protože tato metoda umělého oplodnění je považována za cizoložství. Sunnitští muslimové zakazují darování pohlavních buněk od ženy i od muže, zakazují také náhradní mateřství. Ajatolláh Alí Husejn Chomejní však v roce 1999 vydal šíitské směrnice dané fatwou, které umožňují přijetí darovaných pohlavních buněk i náhradní mateřství, což je v dnešní době víceméně akceptováno.

Asistovaná reprodukce a konfuciánství / taoismus

(Cichá in Hřivnová, a kol., 2020)

- **Konfuciánství a taoismus:** Hlavní myšlenkou konfuciánství je učení lidí k dodržování morálních zásad. Postoj čínských náboženství k neplodnosti a metodám asistované reprodukce je ovlivněn třemi hlavními hodnotami: reprodukce, záchrana života a podpora zdraví, potěšení. Základní myšlenkou je, že by nemělo být do přirozeného reprodukčního cyklu zasahováno nikým zvenčí, protože je tím narušena přirozenost „tao“, nicméně toto řešení je akceptovatelnější než nemít potomky vůbec. Metoda inseminace spermiemi je pro dárce akceptovatelná, nicméně muži je často odmítána, protože muži jsou přesvědčeni o přítomnosti *jin* nebo *jang* v jejich spermatu, a tyto složky jsou nezbytné pro jejich zdraví a život.

Asistovaná reprodukce a buddhismus / hinduismus

(Cichá in Hřivnová, a kol., 2020)

- **Buddhismus:** Filozofie buddhismu má dlouhou tradici ve víře v reinkarnaci a konečné očištění lidské duše a následné vstoupení do vyššího stavu zvaného *Nirvána*. Buddhismus zastává názor, že pro proces reinkarnace jsou potřeba 3 složky, a to vajíčko, spermie a kosmická energie zvaná *Karma*. Buddhismus akceptuje všechny metody asistované reprodukce, je zde také povoleno darování spermatu. Dítě narozené z darovaných pohlavních buněk má však po dosažení dospělosti nárok na zjištění, kdo jsou jeho biologičtí rodiče;
- **Hinduismus:** Přívrženci hinduismu chápou metody asistované reprodukce jako velmi přínosný vědecký pokrok. Metody asistované reprodukce jsou tedy povoleny v případě, že se jedná o pohlavní buňky manželského páru. Existuje ale výjimka, kdy je možné darování spermatu. Sperma však může být darováno pouze od blízkého příbuzného neplodného manžela. V Indii však neexistuje žádná legislativní úprava jak asistované reprodukce, tak dárčovství pohlavních buněk.

(Ne)plodnost v kontextu duchovních potřeb člověka

- Jak již bylo uvedeno, **duchovních způsobů zvládnání stresových situací, spojených s neplánovanou bezdětností je mnoho, nemusí se jednat o veskrze náboženské praktiky** (i když věřící lidé jsou přesvědčeni, že je to právě jejich víra, která jim pomáhá v jejich tíživé životní situaci);
- Podstatné je, aby se jedinec udržel ve **stavu relativní duševní / duchovní pohody**, což je někdy skutečně velmi obtížné;
- Je však zcela zřejmé, že právě spiritualita k tomuto napomáhá, ať již se jedná o **náboženskou či nenáboženskou spiritualitu, její plnohodnotné prožívání je hlavní copingovou strategií**, jak v případě neplodnosti, tak i jiných životních situací, které se plodnosti ženy / muže v různých fázích jejich života týkají.

Použitá literatura

- ALIEV, A., BECHYŇOVÁ, L., BLAŽEJOVSKÁ, T., FAJNEROVÁ, I., FRANCOVÁ, A., JANKŮ, K., KAGSTROM, A., KASAL, A., KOLENIČ, M., LUKASOVÁ, M., MACHÁČKOVÁ, M., PEŠOUT, O., PITOŇÁK, M., SÝKOROVÁ, E., ŠENIGLOVÁ, K., TOMÁŠKOVÁ, H., WINKLER, P. *My Mental Health guide*, on-line, 2020 [cit. 22.09.2022]. Dostupné z: <<https://www.mymentalhealthguide/about>>
- BLAŽEK, B., OLMEROVÁ, J. *Krása a bolest*. Praha: Panorama, 1985. 413 s.
- DOHERTY, C. M., CLARK, M. M. *The Fertility Handbook: A Guide to Getting Pregnant*. Addicus Books, 2002. 152 s. ISBN 9781886039551.
- GEERTZ, C. *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-89-3.
- HŘIVNOVÁ, M., CICHÁ, M., SOFKOVÁ, T., HEIDEROVÁ, H., a kol. *IN TIME - zodpovědně, erudovaně, plánovaně a připraveně k rodičovství. Formování a rozvoj zdravotní gramotnosti v oblasti reprodukčního zdraví u mladých dospělých (studentů vysokých škol)*. Praha/Olomouc: Ministerstvo zdravotnictví ČR/Univerzita Palackého, 2020. 211 s. ISBN 978-80-244-5919-6.
- CHAPMAN, E. S. The Cross of Infertility: Finding Companionship With the Saints. *National Catholic Register*, 2018, on-line. [cit. 22.09.2022]. Dostupné z: <<https://www.ncregister.com/commentaries/the-cross-of-infertility-finding-companionship-with-the-saints>>
- KÁNSKÝ, A. *Člověk a náboženství*. Praha: Albatros, 1991. 31 s. ISBN 80-00-00272-8.

Použitá literatura

- KOZIEROVÁ, B., ERBOVÁ, G., OLIVIERIOVÁ, R. *Ošetrovatel'stvo 1*. Martin: Osveta, 1995 (orig. 1991). ISBN 80-217-0528-0.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie bolesti*. Praha: Grada Publishing, 2002. 198 s. ISBN 80-247-0179-0.
- MacDONALD, D. A. *The Expressions of Spirituality Inventory: Test development, validation, and scoring information*. Unpublished test manual, 2000.
- MASLOW, A. *Maslow's Hierarchy of Needs*, 2002 (orig. 1970), on-line, 2001-2002 [cit. 29.09.2022]. Dostupné z: <<https://www.deepermind.com/maslow.htm>>
- O'BRIEN, M. E. *Religious faith and adjustment to long-term haemodialysis*. 1. Religion Hlth 1982, 21 (68).
- PALOUTZIAN, R. F., ELLISON, C. W. Loneliness, spiritual well-being and the quality of life. In Peplau, L. A., Perlman, D. (eds.) *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy*. N. Y.: Wiley, 1982, s. 224-237.
- STRÍŽENEC, M. Psychologické aspekty spirituality. *Československá psychologie*, 2001, 54 (2), s. 118-126.
- STRÍŽENEC, M. Škály spirituality. *Československá psychologie*, 2003, 47 (6), s. 548- 553.
- Is Sperm Bank Use Permissible? *Christian Life Resources*, Inc., on-line, 2005-2022 [cit. 28.09.2022]. Dostupné z: <<https://christianliferesources.com/2018/05/08/is-sperm-bank-use-permissible/>>
- *Wuwejův zápisník*, on-line, 2014 [cit. 30.09.2022]. Dostupné z: <<https://blog.wuwej.net/2014/10/09/co-znamena-wu-wej.html>>